

PRILOG KRITICI INTERTEKSTUALNOSTI KRONIKE HISTORIA SALONITANA I KOLEKTANEJA HISTORIA SALONITANA MAIOR

Potaknut istraživanjima u novijoj literaturi (M. Matijević Sokol, N. Budak), autor na primjeru sinodalnih spisa splitskih crkvenih sabora 10. stoljeća istražuje tekstualni odnos kronike Historia Salonitana autora Tome Arhidakona (13. stoljeće) s kolektanejem Historia Salonitana Maior nepoznatog sastavljača (vjerojatno 16. stoljeće), kao i obilježja tog odnosa. Analizom sinodalnih akata u konfrontaciji s Arhidakonovom kronikom, autor zaključuje da je splitski pisac raspolagao bogatim tekstualnim materijalom o splitskim sinodama, vjerojatno cjelokupnim skupom izvora o njima, kakav je tradiran u Historia Salonitana Maior.

Ključne riječi: Historia Salonitana, Historia Salonitana Maior, Toma Arhidakon, kritika teksta, intertekstualnost

Splitski sinodalni akti 10. stoljeća jedan su od prijepisa kojima je kronika *Historia Salonitana* (dalje: *HS*) obogaćena, tvoreći kompozitno djelo *Historia Salonitana Maior* (dalje: *HSM*), što se – zahvaljujući toj dodanoj građi – zasad može tipološki najbolje odrediti kao kolektanej. Ovi sinodalni tekstovi dijele nepouzdanu tekstovnu transmisiju toga djela, koju je moguće pouzdanije pratiti tek od vremena Šimuna Kožičića Benje (o. 1460. – 1536.), dok im je ranija sudbina posve nepoznata.¹ O vjerodostojnosti *HSM*-a mišljenja

* Tekst predstavlja poglavlje iz: Ivan Basić, *Poleogeneza Splita na razmeđu kasne antike i ranoga srednjeg vijeka*, doktorska disertacija, Zagreb 2013. Osim tehničkih prilagodbi i stilskih poboljšica, preinake teksta u odnosu na izvornik nisu bile potrebne; ažuriranja su provedena samo u onoj mjeri u kojoj je tijekom posljednjih pet godina (skromno) obogaćena literatura o problemu. Argumentacijski slijed i zaključci nisu ni najmanje mijenjani.

¹ Najstariji rukopis spisa poznatog kao *Historia Salonitana maior* (dalje: *HSM*) nalazi se u *Congregatio de propaganda fide* u Rimu, a potječe iz prve polovine 16. stoljeća. Predložak je za ostalih pet poznatih rukopisa istog djela, a čini se da je pripadao spisima (*Collectanea*) modruškog biskupa i zadarskog kanonika Šimuna Kožičića Benje (1460. – 1536.). *HSM* obuhvaća samo prva 22 poglavlja kronike *Historia Salonitana* (dalje: *HS*) splitskog arhidakona Tome (dovršena 1266. – 1268.), opskrbljena interpolacijama (papinska pisma, akti crkvenih koncila, epitaf kralja Zvonimira i dr.). Pregled rukopisa *HSM*-a i rane literature o kolektaneju daje Izidor Kršnjavi, „Prilozi historiji salonitani Tome arcidjakona Spljetskoga“, *Vjestnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva*, II, 1900, 129-135. Već je Ivan Lučić Lucius 1673. odbacivao interpolacije u *HSM*-u kao proste krivotvorine, dok ih je Farlati stoljeće kasnije držao vjerodostojnima. Pozitivno se o njima izrazio i F. Rački, a F. Šišić objavio je zaključke crkvenih koncila iz 6. i 10. stoljeća: Ferdo Šišić, *Priručnik izvora hrvatske historije*, Zagreb 1914, 161-164. Dio spisa objavio je i M. Barada, koji je dao prvi prilog raspravi o *HSM*-u, davši joj prednost pred *HS*-om kao od nje starijoj „kompilaciji“: Miho Barada, „Dalmatia Superior“, *Rad JAZU*, 270, 1949, 93-113; komentar: Basić, „Problemi proučavanja ranosrednjovjekovne crkvene organizacije u studijama Mihe Barade“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 40, 2008, 78. Nešto kasnije S. Gunjača izdao je u opširnoj raspravi *HSM*, držeći ga do kraja života prvotnim konceptom splitskoga arhidakona Tome, koji je iz njega sâm izlučio

historiografije bila su podijeljena u skladu s preferiranjem pojedinih značajki sačuvanog teksta, odnosno loše tradicije rukopisa u koliziji s nekoliko vrlo ispravnih kronoloških i sadržajnih odlika.² Bez obzira na vrijeme sastavljanja hipotetskih krivotvorina (uoči sastavljanja *HSM*-a ili mnogo prije), kao i na mogućnost tek djelomičnog krivotvorenja dijelova izvornih akata, ni u jednom od ovako ocrtanih „scenarija“ nema naznaka korisnosti pojedinoga dijela ili cjeline zapisnikâ nekome zainteresiranom krivotvoritelju ili Salonitansko-splitskoj crkvi kao instituciji. Štoviše, njihov sadržaj na pojedinim mjestima (sa spomenima izvjesnih negativnih pojava kanonske prakse i dr.) nikako ne ide u prilog pozitivnoj slici Salonitansko-splitske crkve u kasnoj antici i ranom srednjem vijeku. U skladu s time, većina suvremenih autora pridaje sačuvanim aktima visok stupanj au-

HS u užem smislu: Stjepan Gunjača, „*Historia Salonitana Maior*“, *Rad JAZU*, 283, 1951, 219, 222. Isti autor obrađivao je kasnijih godina u nizu studija probleme *HS*-a, *HSM*-a i dodataka u njemu, pri čemu se – nerijetko isključivo i beskompromisno – držao stajališta koje je formulirao 1951. Međutim, N. Klaić je 1967. objavila kritičko izdanje *HSM*-a, u kojem je, uz osvrt na historiografiju, dala opis svih rukopisa, prijedlog njihove filijacije, istražila odnos *HS*-a i *HSM*-a te obilježja tog odnosa. Držala je *HSM* plodom djelatnosti Benje ili njegovih suradnika: Nada Klaić (priř.), *Historia Salonitana Maior*, Beograd 1967, 59-64. *HSM* bi bio kompilacija nastala u Benjinu krugu, u okviru nastojanja da se napiše crkvena povijest Ilirika, za koju je valjalo prikupiti i prepisati dostupne izvore. Gunjača je 1973. godine oštro oponirao Nadi Klaić kao glavnoj predstavnici smjera hrvatske historiografije koji je držao *HSM* ranonovovjekovnom kompilacijom originalnih izvora: Gunjača, *Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji*, 1, Zagreb 1973, 25-178, 245-270. Usp. reakciju: N. Klaić, „Način na koji je nastajalo djelo *Historia Salonitana Maior*“, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, LXXII-LXXIII, 1979, 171-198. Rasprava je omogućila temeljito objavljivanje građe i korisna opažanja, makar samo u relaciji „koncept vs. kompilacija“. O problematici postanka spisa *HSM*-a usp. Gunjača, *Historia Salonitana Maior*, 183-188; N. Klaić, *Historia Salonitana Maior*, 1-23; Mirjana Matijević Sokol, *Toma Arhidakon i njegovo djelo: rano doba hrvatske povijesti*, Jastrebarsko 2002, 11-24; Ista, „*Historia Salonitana* i *Historia Salonitana maior* – Gunjačin pristup“, u: *Zbornik Stjepan Gunjača i hrvatska srednjovjekovna povijesno-arheološka baština*, ur. Tomislav Šeparović – Nikolina Uroda – Mate Zekan, Split 2010, 331-339; Neven Budak, „*Historia Salonitana* and *Historia Salonitana Maior*. A contribution to the debate about the relation of the two texts“, u: *Summer School in the Study of Historical Manuscripts – Proceedings*, ur. Mirna Willer – Marijana Tomić, Zadar 2013, 101-131. Danas je uglavnom prihvaćeno gledište N. Klaić. O Benji pregledno: Nikica Kolumbić – Milan Moguš – Anica Nazor (ur.), *Zbornik radova o Šimunu Kožičiću Benji*, Zagreb 1991. (s prilozima S. Antoljaka, I. Bakmaza, A. Benvina, M. Bogovića, D. Dekovića, B. Glavičića, J. Kolumbić, N. Kolumbića, M. Kurelca, T. Mrkonjića, A. Nazor, I. Petriciolija, V. Putaneca, T. Raukara i P. Runje); Stjepan Antoljak, *Hrvatska historiografija*, Zagreb 2004, 37-38; Anica Nazor, „Kožičić Benja, Šimun (Simon Modrusiensis; Kožičić, de Begna, Begnii, Begnius)“, *Hrvatski biografski leksikon*, 7, 2009, 838-841; Stjepan Damjanović, „Kožičić Benja, Šimun“, *Hrvatska književna enciklopedija*, 2, 2010, 392-393; Bratislav Lučin, „Šimun Kožičić Benja“, u: *Christian-Muslim Relations. A Bibliographical History*, vol. 7. *Central and Eastern Europe, Asia, Africa and South America (1500-1600)*, ur. David Thomas – John Chesworth, Leiden – Boston 2015, 174-188.

² Novija izdanja akata koncila: Šišić, *Priručnik*, 157-161, 161-164; Gunjača, *Historia Salonitana Maior*; N. Klaić, *Historia Salonitana Maior*, 76-81, 81-85; Gunjača, *Ispravci i dopune*, 50-53, 53-56. Usp. također analizu N. Klaić, *Kako je nastajalo djelo*, 174, 193, bilj. 117. Loše tradiranje teksta ilustrira se prijepisom zaključaka crkvenog koncila u Splitu 1185. godine. Usporedba s izvornikom koji je sačuvan pokazala je da je sastavljač *HSM*-a u prijepisu načinio iznimno visok postotak grešaka. Može se pretpostaviti da inačica akata iz 530. i 533. godine barem jednako toliko odudara od izvornika koji je autor *HSM*-a imao u rukama. Dobar historiografski pregled te problematike dali su: Antoljak, *Pacta ili concordia od 1102. godine*, Zagreb 1980, 44-90; Josip Ante Soldo, „Die Historiographie der Splitter Konzile im X. und XI. Jh.“, u: *Vita religiosa, morale e sociale ed i concili di Split (Spalato) nei secoli X-XI*, ur. Atanazije J. Matanić, Padova 1982, 21-79; Tomislav Raukar, „Kralj Tomislav u hrvatskoj historiografiji 1925.-1995.“, u: *Prvi hrvatski kralj Tomislav*, ur. Josip Bratulić, Zagreb 1998, 205-229.

³ Frane Bulić – Josip Bervaldi, „Kronotaksa solinskih biskupa uz dodatak Kronotaksa spljetskih nadbiskupa (od razorenja Solina do polovice XI. v.)“, *Bullettino di archeologia e storia dalmata*, XXXV, 1912, prilog,

tentičnosti.³ Kad se sastavljao *HSM*, prepisivalo ih se doslovce (indikativno je, primjerice, što je termin *explicit* na kraju zaključaka prepisan nepokraćen), ali uz velik broj grešaka, od kojih su samo neke bile preuzete iz predloška.

Uz iskvaren latinitet i kompozicijske anomalije kao neka od najprepoznatljivijih obilježja izvorne ranosrednjovjekovne starine teksta, vjerodostojnost pojedinih detalja splitskih koncila – pa onda i cjeline – potvrđuju, pak, izvorne vijesti tzv. *Korčulanskog kodeksa* iz 12. stoljeća kao posve nezavisna izvora.⁴ Riječ je o papinskoj kronici *Liber pontificalis* kao dijelu kodeksa koja je na odnosnim mjestima obogaćena dopunama i glosama iz hrvatske ranosrednjovjekovne povijesti. Zabilješka na fol. 55v, uz ime pape Ivana X. (914. – 929.), potvrđuje podatke o splitskim koncilima ranoga 10. stoljeća sadržane u *HSM*-u, istovremeno dijeleći s njima oblik imena papinskih legata (*Madalbertus episcopus, Io(h)annes dux*), druge rečenične sklopove (*pax inter Bulgaros et C(h)roatos*), kao i sažeti oblik opisa splitskih koncila (*composuit in Dalmatia ecclesiasticum dogma ut primitus fuerat, cuius beneficium gratia Croatiae sancto Petro effecti sunt tributarii in perpetuum*) na način koji se može objasniti jedino izravnim preuzimanjem tekstova akata koncila 10. stoljeća iz splitske tekstovne predaje u dalmatinsku redakciju *Liber pontificalis*. Kronološko i sadržajno određenje sadržano u *Korčulanskom kodeksu* neovisno je o diskusijama o podrijetlu i obilježjima *HSM*-a te kao takvo nepristrano utvrđuje svoju važnost za pozitivnu ocjenu

48-49; Šišić, *Priručnik*, 154; Gunjača, *Historia Salonitana Maior*, 233; N. Klaić, *Historia Salonitana Maior*, 29; John J. Wilkes, *Dalmatia*, London 1969, 432; N. Klaić, *Kako je nastajalo djelo, passim*; Nenad Cambi, „Neki problemi starokršćanske arheologije na istočnoj jadranskoj obali“, u: *Materijali: XII-IX. kongres arheologa Jugoslavije*, ur. Šime Batović, Zadar 1976, 240-241; Rajko Bratož, „Razvoj organizacije zgodnjekršćanske crkve na ozemlju Jugoslavije od 3. do 6. stoljeća“, *Zgodovinski časopis*, XL/4, 1986, 378, bilj. 79; Milan Ivanišević, „Povijesni izvori“, u: *Salona Christiana*, ur. Emilio Marin, Split 1994, 110; Radoslav Katičić, *Litterarum studia: književnost i naobrazba ranoga hrvatskog srednjovjekovlja*, Zagreb 1998, 106; Bruna Kuntić-Makvić, „Honorius Iunior, Salonitanae urbis episcopus. Essai sur la Dalmatie de son temps“, u: *Radovi XIII. međunarodnog kongresa za starokršćansku arheologiju*, II, ur. Cambi – Marin, Vatikan – Split 1998, 1000; Matijević Sokol, *Toma Arhidakon i njegovo djelo*, 69; Jean-Pierre Caillet, „L'Église salonitaine à l'époque des évêques Étienne et Honorius II“, u: *Salonitansko-splitska crkva u prvom tisućljeću kršćanske povijesti*, ur. Josip Dukić – Slavko Kovačić – Ema Višić-Ljubić, Split 2008, 215; Vadim B. Prozorov, „Salonitanski crkveni sabori iz šestog stoljeća“, *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, 104, 2011, 309-337; Budak, „*Historia Salonitana* and *Historia Salonitana Maior*“, *passim*. Contra: Jacques Zeiller, *Les origines chrétiennes dans la province romaine de Dalmatie*, Paris 1906, 149, 172; Charles Pietri, „La géographie de l'Illyricum ecclésiastique et ses relations avec l'Église de Rome (V^e-VIe siècles)“, u: *Villes et peuplement dans l'Illyricum protobyzantin. Actes du colloque organisé par l'École française de Rome (Rome, 12-14 mai 1982)*, Rome 1984, 50; Ivo Babić, „Splitske uspomene na salonitanske kršćanske starine“, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 85, 1992, 15, 33-35. Taj je problem posljednji put obrađivala: Marianna Cerno, „Un'agiografia 'dimenticata' del vescovo Domnion, martire di Salona“, *Mélanges de l'École française de Rome. Moyen Âge*, 127/2, 2015, 365-405.

Dosadašnja kritika nije uzela u razmatranje, k tome, spomene mjesta poput gradića Sarsentera, koji bilježi samo Anonimni Ravenjanin, u izobličenom liku *Sarsiteron* (Anon. Rav. IV, 16). Teško je zamisliti takav izvor – osim same *Kozmografije* Anonimnog Ravenjanina – kojim bi se pretpostavljeni krivotvoritelj akata mogao u svom vremenu poslužiti na prikladan način. Baratanje podacima poput ovoga o Sarsenteru pretpostavljalo bi, štoviše, postojanje sve do u kasni srednji vijek izvora koji je raspolagao vrlo starim i preciznim podacima o kasnoj antici hrvatskoga povijesnog prostora, istovremeno potpuno zaobišavši svaku tekstovnu predaju koja je dala izvore kojima raspolaže suvremena povijesna znanost. Dakako, nipošto ne treba isključiti mogućnost da je sastavljaču bilo dostupno i Ravenjaninovo djelo.

⁴ Osnovna je studija o *Korčulanskom kodeksu* i dalje: Vinko Foretić, „Korčulanski kodeks 12. stoljeća i vijesti iz doba hrvatske narodne dinastije u njemu“, *Starine JAZU*, 46, 1956, 23-44; pretisnuto u: *Studije i rasprave iz hrvatske povijesti*, prir. Miljenko Foretić, Split 2001, 103-124.

rukopisne tradicije Benjine zbirke izvora. Unutarnja kronološka određenja datiraju splitske crkvene koncile relativno pouzdano u 925. i 928. godinu.

Poslanik Madalbert istovjetan je osobi koja je 933. godine bila na čelu poslanstva pape Ivana XI. (931. – 935.) u Carigrad (u izvoru spominje se kao *ἐπίσκοπος Μωδέλβερτος*),⁵ što je snažan argument u prilog vjerodostojnosti akata splitskih sabora. Pokazuje da je biskup Madalbert funkcionirao kao mjerodavan predstavnik Sv. Stolice u više dobro dokumentiranih navrata. Osim toga, nije nimalo vjerojatno da bi u nekom kasnijem razdoblju postojao krivotvoritelj s toliko specifičnim znanjima o klericima Kurije koji su u 10. stoljeću djelovali kao papinski legati. Jednako je teško zamislivo povijesno znanje o dvjema Dalmacijama (*Dalmatiae, -arum*) kakvim barata sastavljač zapisnika jer se ta mikroregionalna podjela izgubila nakon zrelog srednjeg vijeka.⁶

Šezdesetih i sedamdesetih godina 20. stoljeća hrvatskom je historiografijom u velikoj mjeri dominirala diskusija koju su S. Gunjača i N. Klaić vodili o podrijetlu i autorstvu *HSM*-a. U pokatkad vrlo oštrim oponiranjima s objiju strana, vrijedi opetovati misao kako je „historiografija profitirala utoliko što svi koji su se bavili tim pitanjem nisu osporavali

⁵ Kerubin Šegvić, *Borba za hrvatsko bogoslužje i Grgur Ninski ili skižma u Hrvatskoj i Dalmaciji 1059-1075.*, Zagreb 1930, 28, bilj. 41 za taj podatak pogrešno citira: Šišić, *Priručnik*, 236. Točna je jedinica: Šišić, *Povijest Hrvata u doba narodnih vladara*, Zagreb 1925, 423 i bilj. 33, gdje se autor neizravno poziva na: Ιωάννης Α. Σακελίον, „Ρωμανοῦ βασιλέως τοῦ Λακαπηνοῦ ἐπιστολὰν“, *Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἐταιρίας τῆς Ἑλλάδος*, II, 1885, 395. V. i: Ivan Ostojić, „Papinski poslanici u staroj Hrvatskoj“, *Bogoslovska smotra*, XXXVII/3-4, 1967, 455. Radilo se vjerojatno o diplomatskim aktivnostima oko ustoličenja i dodjele palija novom carigradskom patrijarhu Teofilaktu Lakapenu (933. – 956.), sinu cara Romana I. Lakapena (920. – 944.). Vijest o Madalbertovu kasnijem poslanstvu u historiografiji se rijetko koristila.

Šegvić je, inače, u svojim promišljanjima pošao tako neobičnim putem da ga nitko nije slijedio. Smatrao je da vrijeme djelovanja ninskog biskupa Grgura treba redatirati u 11. stoljeće, kada se, prema njegovu mišljenju, vodila najžešća borba za unifikaciju crkvenog jezika u Dalmaciji i Hrvatskoj. To ga je neizbježno vodilo k poricanju autentičnosti saborskih akata. Iako historiografija Šegvićeve zaključke na kraju nije uvažila, treba se složiti s mišljenjem N. Budaka da su „njegovi argumenti svakako vrlo zanimljivi i nisu naišli na pravi odjek u javnosti“: Budak, „Pokrštenje Hrvata i neki problemi crkvene organizacije“, u: *Starohrvatska spomenička baština. Radanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža*, ur. Miljenko Jurković – Tugomir Lukšić, Zagreb 1996, 132, bilj. 63. Na utvrđivanje konteksta – koji, navodno, ne bi bio odgovarao prilikama 10. stoljeća – usredotočio se i Josip Srebrnič, „Papež Ivan X v svojih odnosih do Bizanca in Slovanov na Balkanu“, *Bogoslovski vestnik*, II, 1922, 205-240; hrv. prijevod: „Oдношaji pape Ivana X. prema Bizantu i Slavenima na Balkanu“, u: *Zbornik kralja Tomislava u spomen tisućgodišnjice hrvatskoga kraljevstva*, ur. Gavro Manojlović, Zagreb 1925, 128-164. Držao je da su pisma Ivana X. krivotvorine jer je crkvena politika tog pape prema, primjerice, mozarapskoj liturgiji u Španjolskoj bila tolerantna, jednako kao i prema narodnom jeziku u bogoslužju Bugarske. Zato mu se manje zamislivom činila potpuno suprotna politika Sv. Stolice spram slavenskog bogoslužja u Dalmaciji. Srebrnič se u krajnjoj liniji zalaže za dataciju sličnu Šegvićevoj, u sredinu 11. stoljeća, kada bi saborski spisi bili sastavljeni kao potkrepa nastojanjima reformističke Crkve. Zaključci obojice istraživača nisu naišli na pozitivan prijam u historiografiji. V. N. Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb 1975, 88; Lovre Katić, *Borba Grgura Ninskoga sa splitskim nadbiskupom Ivanom*, Split 1929; pretisnuto u: *Rasprave i članci iz hrvatske povijesti*, ur. Željko Rapanić, Split 1993, 87-88, prihvatio je Srebrnićeve argumente samo utoliko što pobijaju tradicionalnu sliku o ninskom biskupu Grguru kao zastupniku slavenske liturgije. O tome opširno: Budak, *Prva stoljeća Hrvatske*, Zagreb 1994, 159-197.

⁶ Kako primjećuje Katić, *Borba Grgura Ninskoga*, 77. Usp. također: Basić, „*Dalmatiae, Dalmatarum: a study in historical geography of the Adriatic (in the light of the new inscription from Córdoba)*“, u: *Illyrica antiqua II. In honorem Duje Rendić-Miočević. Proceedings of the international conference, Šibenik, 12th–15th September 2013.*, ur. Dino Demicheli, Zagreb 2017, 309-333; Isti, „*Dalmatiae, Dalmatarum* u jadranskoj historijskoj geografiji“, *Grada i prilozi za povijest Dalmacije*, 27, 2017, 7-70.

vjerodostojnost umetnute građe, osim epitafa kralja Zvonimira i građe iz XII. st.⁷ Uistinu, jedna od rijetkih razina problema na kojoj su mišljenja glavnih oponenta bila na jednakoj ravni bilo je priznavanje autentičnosti, primjerice, salonitanskih koncilskih spisa iz 6. stoljeća. Dvije poglavite karakteristike koje govore u prilog njihovoj autentičnosti najpregnantnije je, prema našem mišljenju, istaknuo S. Gunjača: na prvome mjestu neiskoristivost navodno apokrifnih tekstova koji – po svemu što znamo – nikomu ne idu u prilog, na drugome mjestu brojnost iskvarenih mjesta koja se ne mogu objasniti ni na koji drugi način osim dugim predajnim tijekom.⁸ Moglo bi se postaviti i pitanje kako su se točno trebali iskoristiti (zloupotrijebiti) sastavci čiji sadržaj nitko ne bi mogao ispravno pročitati, protumačiti, niti razumjeti? Iz istog razloga treba odbaciti mogućnost svjesnog arhaiziranja frazeologije i zamagljivanja izričaja kao djelo potencijalnog izrazito vještog krivotvoritelja jer bi tako skrojen spis zapravo izgubio funkciju vlastite jasnoće, koja ga najbitnije određuje, a time posljedično i iskoristivost. Poteškoće s kojima se čak i filološki potkovan čitatelj ovih akata suočava, pokušavajući dokučiti smisao pojedinih rečeničnih sklopova, dobro su poznate suvremenoj historiografiji. N. Klaić je u umetnutom gradivu, štoviše, vidjela i jedinu vrijednost čitave kompilacije *HSM*-a, do te mjere da, prema njezinu mišljenju, ono „po svojoj vrijednosti gotovo prelazi ono što nam je Toma htio ostaviti i zabilježiti kao historičar do XII. st.“⁹

Uz činjenicu da većina znanstvenika aktima pridaje visok stupanj autentičnosti, treba istaknuti kako je do sada tek jednom tekst akata stavljen u kontekst suvremenih istraživanja povijesti europskih crkvenih koncila. Riječ je o objavljenj disertaciji ruskog povjesničara Vadima B. Prozorova u kojoj se utvrdilo veliko podudaranje s praksom suvremenih koncila.¹⁰ Isti je postupak Prozorov potom primijenio na sinodalne akte iz 10. stoljeća, sa sukladnim rezultatima.

Čitav skup izvora posvećen splitskim sinodama unutar *HSM*-a sastoji se od sljedećih tekstova:

I. Pismo pape Ivana X. salonitansko-splitskom nadbiskupu Ivanu i svim sufraganima (oko 925., Klaić, *HSM*, 95-96; CD I, 28-30)

II. Pismo pape Ivana X. hrvatskom kralju Tomislavu, humskom knezu Mihajlu, salonitansko-splitskom nadbiskupu Ivanu, svim biskupima sufraganima, svim župa-

⁷ Matijević Sokol, *Toma Arhidakon i njegovo djelo*, 20.

⁸ Gunjača, *Historia Salonitana Maior*, 232: „Brojne griješke, kojima tekstovi vrve, govore o njihovoj starosti, jer su one mogle nastati samo s nerazgovjetnosti pri čitanju, što su nastale uslijed dugog vremena, proteklog od njihova postanka do preuzimanja, u kojem su se razvile paleografske komplikacije. Kad bi se tako veliki broj griješaka razmjerno nalazio i u ostaloj tekstuallnoj tvorbi (ostatku *HSM*-a, op. I. B.), moglo bi se pomišljati na aljkavost kasnijih prepisivača, ali pošto ih tu ni iz daleka toliko nema, moramo zaključiti, da su nastale prije“.

⁹ N. Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, 28. Usp. također: Ista, *Kako je nastajalo djelo*, 193, bilj. 117: „Budući da je sačuvan originalni tekst saborskih zaključaka može se bar na jednom primjeru kontrolirati kako autori ili prepisivač *HSM* prepisuje izvornu građu. Usporedba me je prepisanih zaključaka s tekstom originala dovela do zaista poraznog zaključka o radu sastavljača *HSM*. Naime, on je u 35 redaka svojega teksta uspio načiniti 21 što veću što manju pogrešku! Stoga upravo autora *HSM* možemo bez ustručavanja smatrati glavnim krivcem što je izvorni materijal, koji smo samo preko njega upoznali, gotovo neupotrebljiv“.

nima i svećenicima i svim žiteljima „Slavonije i Dalmacije“ (oko 925., Klaić, *HSM*, 96-98; CD I, 33-35)

III. Kratki opis događaja uoči sinoda i razloga njihova sazivanja (oko 925., Klaić, *HSM*, 98; CD I, 32-33)

IV. Akta prve splitske sinode, izložena u petnaest točaka (oko 925., Klaić, *HSM*, 98-102; CD I, 30-33)

V. Kratka zabilješka o nezadovoljstvu ninskog biskupa odlukama prve sinode (oko 925. – 928.?, Klaić, *HSM*, 102)

VI. Pismo pape Ivana X. salonitansko-splitskom nadbiskupu Ivanu, zadarskom biskupu Forminu i svim sufraganima, s potvrdama većine zaključaka prve splitske sinode (oko 925., Klaić, *HSM*, 102-103; CD I, 35-36)

VII. Narativni zapis o drugoj splitskoj sinodi (oko 928., Klaić, *HSM*, 103-105; CD I, 36-38)

VIII. Pismo pape Lava VI. zadarskom biskupu Forminu, ninskom biskupu Grguru i svim biskupima Dalmacije (lipanj 928. – veljača 929., Klaić, *HSM*, 105-106; CD I, 38-39).

U slobodno pisanom izvješću o događajima između prve (925.) i druge sinode (928.) susreću se izrazi iz kojih jasno proizlazi da je autor teksta bio njihov sudionik, štoviše, da je pripadao dalmatinskom episkopatu toga vremena.¹¹ Ovo su neki od njih: *fratris nostri episcopi Nonensis* (našega brata ninskoga biskupa); *unde frequenter eadem poscentibus nobis diffinitionem recipere* (kada smo mi stoga često tražili isto, da dobijemo odredbu) (misli se na urgiranje upućeno Sv. Stolici da donese pravorijek); *que secuntur epistole, ad nos post biennium devenerunt* (noseći pisma koja slijede, k nama su došli poslije dvije godine) (misli se na pisma koja su donijeli papinski poslanici); *pervenientes igitur prefati legati ad confinia nostra* (kada su prije spomenuti legati došli do naših granica); *quique*

¹⁰ Вадим Б. Прозоров, „Собор 530 г. в Салоне и проблема достоверности документов, включенных в ‘Большую Салонскую историю’“, *Вестник Российского гуманитарного научного фонда*, 3, 2000, 48-60. Disertacija je obranjena 1997. godine. Za komparativna vrela o splitskim sinodama koja kontekstualno utvrđuju njihovu vjerodostojnost usp. Prozorov, *The Councils of Split in 925 and 928: An Attempt of Comparative Approach*, M. A. Thesis, Budapest 1995; Isti, „Where he is, thither will the eagles be gathered together: the metropolitan status of the bishop of Spalato from the decline of Salona until the councils of Spalato in 925 and 928“, u: *Saintly Bishops and Bishops' Saints*, ur. John S. Ott – Trpimir Vedriš, Zagreb 2012, 103-122; Isti, „The Tenth Century Councils in Split and the Problem of the Reliability of their Acts“, *Црквене студије*, 10, 2013, 275-287.

¹¹ *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, I, ur. Jakov Stipišić – Miljen Šamšalović, Zagreb 1967, 34, 37 (dalje: CD I); N. Klaić, *Historia Salonitana Maior*, 102, 103. Prijevodi u nastavku preuzeti iz: Katičić, *Litterarum studia*, 389-390. Identifikacija sastavljača najslobodnijeg autorskog zapisa o splitskim sinodama s nadbiskupom Ivanom tekla je postupno (Franjo Rački (ur.), *Documenta historiae Chroaticae periodum antiquam illustrantia, Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium VII*, Zagreb 1877, 197; Šišić, *Povijest Hrvata*, 416-417, bilj. 23), da bi završila s Gunjačom (Gunjača, *Ispravci i dopune*, 323-348).

peracto negotio pacis inter Bulgaros et Croatos, repetito iter (!) ad nos venerabilis Madalbertus episcopus in ecclesia Spalatensi adveniens, sinodaliter nos episcopos Joannem, Forminum, Gregorium, cum Croatorum principe et eius proceribus congregavit (i koji je, nakon što je obavljen posao sklapanja mira između Bugara i Hrvata, vraćajući se istim putem, poštovanja dostojni biskup Madalbert, došao k nama u splitsku crkvu i okupio na sinodi nas biskupe Ivana, Formina i Grgura s hrvatskim vladarom i njegovim velikašima). Iz potonjeg je citata evidentno da je autor teksta bio jedan od trojice navedenih biskupa: splitski, zadarski ili ninski. O kojemu se od trojice radilo, postaje jasno iz papinskog pisma, kojim se splitski nadbiskup Ivan poziva da s ninskim biskupom Grgurom otputuje u Rim: pismo je došlo „nama“, donio ga je „naš izaslanik“ (*non diffinita ad nos, et finienda adhuc, epistola a beatissimo papa Joanne per legatum nostrum remissa est* – „pismo je bez konačne odluke, o kojoj još treba odlučiti, poslano nama po našem izaslaniku“). Ukratko, autor je upravo splitski nadbiskup Ivan. „To se prije svega razaznaje po tome što je samo to pismo upućeno na prvom mjestu nadbiskupu Ivanu i tek preko njega njegovim biskupima sufraganima, a osobito po tome što je spomenuti izaslanik bio svećenik splitske crkve koji je od svojega nadbiskupa dobio poseban nalog. On je bio s ona dva biskupa koja je papa poslao kao svoje legatate i donio u Rim zaključke prvoga splitskog sabora da ih tamo podastre na potvrdu (*hec ita habita deliberatione, que supra scripta continentur, cuncta per ordinem sancte (!) synodus Romano pontifici confirmanda per dictos suos legatos episcopos et Petrum, presbiterum Spalatensem, insertis literis nuntiare decrevit* – ‘pošto je dovršeno to vijećanje, kojega su zaključci sadržani u gornjem zapisu, sveta je sinoda odredila da se sve po redu javi rimskom svećeniku po spomenutim biskupima, njegovim legatima, i po Petru, splitskom prezbiteru, dodavši tomu pismo kako bi se podastrla na potvrdu’). Odatle proizlazi da se svi ovdje navedeni izrazi s ‘mi’ i ‘naš’ vrlo dobro mogu shvatiti kao *pluralis maiestatis*“.¹² Naime, kako je davno konstatirao Gunjača, „iz samih pisama se vidi da su oba stigla skupa i da su ih donijeli legati, kako se navodi: Ivan, biskup Ancone i Leon, biskup Palestrine, što je za drugo pismo u naslovu i naglašeno. Očito je da su splitski nadbiskup Ivan i njegovi sufragani dobili prvim pismom instrukcije da djeluju po uputama ovih legata“.¹³

Opisujući crkveni sabor održan 1075. godine pod predsjedanjem papinskog legata Girarda, splitski kroničar Toma Arhiđakon, nabrajajući sufragane splitske metropolije, među njima je spomenuo ninskog biskupa Formina, tada upravo izabranog na stolicu iznova utemeljene Ninske biskupije. Ova je vijest Arhiđakona motivirala da zahvati dublje u prošlost i spomene stariju povijest te biskupije: „čiji je biskup Grgur nekoć nanio mnogo teškoća splitskom nadbiskupu Ivanu uskraćujući mu dužnu poslušnost i neopravdano prisvajajući pravo metropolita“.¹⁴

¹² Katičić, *Litterarum studia*, 390, koji preporučava sadržaj iz: Gunjača, *Ispravci i dopune*, 329 i d.

¹³ Gunjača, *Ispravci i dopune*, 331.

¹⁴ Toma Arhiđakon, *Historia Salonitana: povijest salonitanskih i splitskih prvosvećenika*, predgovor, latinski tekst, kritički aparat i prijevod na hrvatski jezik Olga Perić, povijesni komentar Mirjana Matijević Sokol, studija „Toma Arhiđakon i njegovo djelo“ Radoslav Katičić, Split 2003, c. XVI, 14, 11-13: *cuius episcopus Gregorius multas olim molestias Iohannem Spalatensem Archiepiscopum sustinere fecit, debitam ei subtrahendo obedientiam et sibi ius metropoliticum indebite vendicando*.

Usporedba toga teksta (*in hac synodo restauratus est episcopatus Nonensis, cuius episcopus Gregorius multas olim molestias Iohannem Spalatensem archiepiscopum sustinere fecit, debitam ei subtrahendo obedientiam et sibi ius metropoliticum indebite vendicando*) s tekstem splitske sinode iz 925. godine – točnije, s deskriptivnim uvodom u pismo Ivana X. kojim potvrđuje donesene zaključke – ne ostavlja mjesta sumnji da između Tomina zapisa i bilješke sastavljača uvoda u zapisnike postoji intertekstualnost: *fuit fratris nostri episcopi Nonensis, qui sibi vendicare cupiens primatum Dalmatarum episcoporum*.¹⁵ Može se usporediti i s jednim od prepričanih zaključaka druge sinode: *ut ecclesia sancti Domnii, sicut ab initio primatum obtineat et intra limites diocesei sui cuncta canonice peragat*. Drugim riječima, Arhidakonova digresija, kojom je nehotice otkrio poznavanje komplicirane crkvene povijesti Splitske nadbiskupije i Ninske biskupije, ne upućuje samo na njegovu opću povijesnu upućenost u davnašnja međusobna nesuglasja tih dviju dijeceza; ona jednako tako upućuje na njegovo konkretno korištenje pisanim izvorima o tim crkveno-jurisdikcijskim sporenjima, i to izvorima čija frazeologija neminovno ukazuje da se radilo o aktima splitskih crkvenih sabora ranog 10. stoljeća.

Opisujući tobožnje djelovanje Ivana Ravenjanina na uspostavi crkvenog ustroja u „Sklavoniji“ (Hrvatskoj), kroničar Toma iznova odaje svoje poznavanje splitskih crkvenih sabora u rečenici kojom je opisan djelokrug nadbiskupa Ravenjanina: on je navodno utemeljio Delmitansku i Siscijsku biskupiju. Budući da ove u ranom srednjem vijeku nisu postojale, očigledno je da je Arhidakon informacije o njima preuzeo iz akata splitskih sabora, na kojima su ninskom biskupu Grguru kao zamjena za njegovu ukinutu biskupiju ponuđene upravo biskupije u Sisciji i Delminiju, uz onu Skradinsku.¹⁶ U suprotnom je teško zamisliti otkud bi Toma Arhidakon mogao raspolagati ovim apartnim podacima iz historijske crkvene geografije. Pa i sama činjenica da ove podatke anakrono povezuje s Ravenjaninom ukazuje da su izvorno bili kontekstualno povezani s drugim nadbiskupom po imenu Ivan, onim iz prve trećine 10. stoljeća. Metropolitovu djelatnost iz 920-ih godina naprosto je redatirao u mnogo ranije doba, kako bi tu činjenicu doveo u red s vlastitim predodžbama i željama o starini te jurisdikcijskom statusu splitske crkve.

To se protuslovlje, koje ipak na određenim mjestima vidno izbija iz Arhidakonove kronike, može zapaziti u još jednom detalju. Premda, naime, u poglavljima posvećenima Ivanu Ravenjaninu njega naziva „prvim splitskim nadbiskupom“ (*XI. De Iohanne primo archiepiscopo Spalatino*), u kasnijem poglavlju (*XIII. Catalogus archiepiscoporum de quibus extat memoria*) implicitno negira tu svoju raniju tvrdnju jer sada konstatira da se „sami nadbiskupi nisu nazivali splitskima nego salonitanskima“ (*Ipsi autem archiepiscopi non Spalatenses sed Salonitani appellabantur*).¹⁷ Zadržavanje staroga salonitanskog naslova

¹⁵ CD I, 35; N. Klaić, *Historia Salonitana Maior*, 102. To zaključuje Matijević Sokol, *Toma Arhidakon i njegovo djelo*, 93, oslanjajući se na: Vjekoslav Klaić, „Prilozi hrvatskoj historiji za narodnih vladara“, u: *Zbornik kralja Tomislava u spomen tisućugodišnjice hrvatskoga kraljevstva*, Zagreb 1925, 215, dograđujući njegova zapažanja novim argumentima.

¹⁶ CD I, 37; N. Klaić, *Historia Salonitana Maior*, 104. Usp. zaključke o Tominu baratanju aktima splitskih sinoda: Matijević Sokol, *Toma Arhidakon i njegovo djelo*, 91, 105, 132. Okolnost što na ovome mjestu nije spomenuta Skradinska biskupija vjerojatno treba pripisati Tominu izbjegavanju da, iz opreza, spomene skradinsku crkvu. U tom bi, naime, slučaju vjerojatno bio prinuđen razglabati o njezinu biskupu Grguru, što bi ga odvelo k širem objašnjavanju Grgurova statusa i podrijetla njegove uloge.

¹⁷ HS c. XIII, 2, 6-7. Za naslove splitskih prelata prije tog vremena usp. CD I, 16, 29, 31, 34, 35.

može se provjeriti i izvorima neovisnima o Tominu djelu (primjerice, Mansijevim zbirka koncilskih zapisnika II. nicejskog sabora iz 787. godine, ali i lokalnom diplomatskom građom), a i inače se dobro podudara s više analognih primjera takve prakse u drugim biskupijama ranosrednjovjekovnog Sredozemlja. Budući da se gore navedena kroničareva rečenica odnosi na Ravenjaninove nasljednike u nadolazećemu vremenskom slijedu od nadbiskupa Justina (o. 840.) nadalje, ostaje nejasnim kako je došlo do te kontradikcije. Tek ako još jednom uzmemo u obzir Arhidakonovu *causa scribendi* – prilagođavanje stvarnoga povijesnog gibanja (ipak zasnovanog na nekim pisanim izvorima) unaprijed zacrtanim shemama o neprekinutoj kontinuitetu i apostolskom postanku salonitansko-splitske crkve, zadanim naravi žanra *gesta episcoporum* – postaje jasnijim podrijetlo spomenutog prividnog proturječja. Ono je posljedica nedovoljno spretnog uklapanja raspoloživih tekstualnih predložaka u drugačiji vremenski i društveni kontekst. Komponirajući tekst – a služeći se pritom pisanim fragmentima različite provenijencije, žanrovskog i povijesnog konteksta – Toma Arhidakon pri njihovu usuglašavanju ponegdje nije uspio izbjeći pogreške. Naročito je to uočljivo na mjestima gdje kolidiraju sa stvarnim faktografskim danostima koje je kroničar imao pred sobom u prvorazrednim diplomatskim i inim vrelima, a koje je na svoj način pokušavao pomiriti s vlastitim preduvjerenjima. Pronašavši u vrelima – gotovo posve pouzdano aktima splitskih sinoda – podatak o prvom splitskom nadbiskupu Ivanu (on je u uvodu zapisnika izričito nazvan *Joannes archiepiscopus primus Spaletus*),¹⁸ Toma ga je nekritički prenio u starije povijesno razdoblje i primijenio na nadbiskupa-utemeljitelja.¹⁹ Izvevši tu konstrukciju, naknadno nije zapazio previd, već je crpeći iz drugih vrelâ u *Katalogu nadbiskupâ o kojima postoji spomen*, i ne primijetivši, mehanički usvojio točan podatak o njihovu dugotrajnom služenju starom titulom *archiepiscopus Salonitanus*. Ova pojedinost, uz ostalo, pokazuje da se Toma Arhidakon služio onim segmentima splitskih sinodalnih spisa u kojima je taj podatak stajao – a to znači opisom prvog sabora 925. godine – i da je, prema tome, ipak poznavao, u najmanju ruku, širi tekstualni kontekst od onoga koji je sastavio nadbiskup Ivan 928. godine.

U nedavno objavljenom radu na engleskom jeziku N. Budak problematizirao je pitanje kontinuiteta pisane memorije salonitanske crkve u onoj splitskoj.²⁰ Nakon analize Tomina pisanja koju je prije petnaestak godina provela M. Matijević Sokol, ovo je zasad jedini prilog koji dovodi u pitanje autoričine zaključke. N. Budak posvetio se raščlambi odnosa *HS*-a i *HSM*-a, iznoseći argumentaciju koja u krajnjoj liniji opovrgava tezu da je Toma Arhidakon poznavao zapisnike splitskih crkvenih sabora jer spominje ninskog biskupa Grgura i njegov sukob s nadbiskupom Ivanom. Kako je ovo jedan od odlučujućih argumenata (ali ne i jedini) u argumentiranju tvrdnje da je splitski kroničar manipulirao izvorima kako

¹⁸ CD I, 32; N. Klaić, *Historia Salonitana Maior*, 98. Ovo je u više navrata isticala N. Klaić, najodlučnije u: Ista, „Ivan Ravenjanin i osnutak splitske metropolije“, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, LXV-LXVII, 1963-1965 (1971), 234. Usp. prijevod u: Ista, *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine*, Zagreb 1972, 30: „... i biskupima Dalmacija Ivanom, prvim nadbiskupom u Splitu, pa Forminom, Grgurom i ostalim biskupima (...)“. Komentar se može naći u: Basić, „Između historiografske tradicije i novih tumačenja. Problem postanka splitske nadbiskupije u djelu Nade Klaić“, u: *Nada Klaić i njezin znanstveni i nastavni doprinos razvoju historiografije*, ur. Tomislav Galović – Damir Agičić, Zagreb 2014, 133-169.

¹⁹ Matijević Sokol, *Toma Arhidakon i njegovo djelo*, 113, kao argument za ovakav isti zaključak navodi razliku u titulama nadbiskupa Ivana 925. (*sancte Salonitane ecclesie archiepiscopus*) i 928. godine (*sancte Spalatensis ecclesie archiepiscopus*), na početku i na kraju procesa ustrojavanja metropolije.

²⁰ Budak, „*Historia Salonitana and Historia Salonitana Maior*“.

bi konstruirao svoj narativ o Ivanu Ravenjaninu, nedavno objavljenom radu treba ovdje posvetiti prostor koji nedvojbeno zaslužuje. Jedna je od osnovnih autorovih hipoteza kako samo Arhidakonovo spominjanje Grgurova sukoba s Ivanom ne mora značiti da je raspolagao i drugim podacima o saborima iz 925./928. godine. Upravo je to N. Budak pokušao pokazati u svojem radu. Zalažući se za bolju analizu morfologije tradiranog teksta od one koju su ponudili S. Gunjača i N. Klaić, autor je istodobno pretresao pitanje zašto Toma nije uključio ove izvore u svoju kroniku,²¹ uz pretpostavku da ih je uopće poznao; ponudio je odgovore na nj koji unekoliko odudaraju od dosadašnjih te predstavljaju nov i kvalitativno drugačiji doprinos raspravi.

Na tragu takvih zaključaka bio je već J. Ferluga, zapazivši da su u sačuvanim sinodalnim spisima „pisma sačuvala svoj stari oblik; ona su prepisana, ali ne i prerađena. Odluke sinoda su u obliku izvještaja, i one su kompilirane, složene ili prerađene“.²² Ferlugin je zaključak kasnije konsekventno provela N. Klaić, lučeći papinska pisma (u manje-više originalnom obliku) od drugih tekstualnih sastavaka koji su ih pratili u istom korpusu, u *HSM-u*.²³ Međutim, ta je autorica otišla i korak dalje, smatrajući da „time nije dan konačan poredak po vrijednosti latinskih izvora. Naime, historiografija je odavno bila dužna izdvojiti iz spomenute izvorne građe onaj dio teksta koji nije pripadao ni papinskim pismima ni saborskim zaključcima, nego nepoznatom kompilatoru zaključaka i vjerojatno prepisivaču papinskih pisama (tekst pod c. i d.).“²⁴ To su uvodni dijelovi, stvarno popratni tekst pisama i zaključaka, a važno za nas je to da su nastali *slobodnom preradbom* autentičnih izvora – pisama i saborskih zaključaka – kojima se služi kompilator. Stoga *nije teško utvrditi da je tekst pod c. nastao iz teksta pod a*. Drugim riječima, kompilator zaključaka i sastavljač uvodnih dijelova radi *sam* kako zna i može. Iskvareni tekst datacije (c) prvog sabora pokazuje da kompilator ne radi baš savjesno. (...) Ostaje i dalje u vrijednosti moj zaključak da je c nastao prema a i da je prema tome samo a autentičan i pouzdan“.²⁵ Još je desetak

²¹ Isto, 114.

²² Јадран Ферлуга, *Византиска управа у Далмацији*, Београд 1957, 83-84; Jadran Ferluga, *L'amministrazione bizantina in Dalmazia*, Venezia 1978, 186. Još je Gunjača, *Ispravci i dopune*, 325, kritizirajući izdanje Račkoga, uočio da se „tekst spomenutog sinoda sastoji od dva, ali organski povezana dijela: od uvoda u sinodalne zaključke i od taksativnog teksta samih zaključaka. Ti zaključci pripadaju službenoj redakciji sinoda, dok uvod pred njima potječe od posebnog autora“. U ovome su mišljenja J. Ferluge, N. Klaić i S. Gunjače gotovo sasvim suglasna.

²³ N. Klaić, „Hrvatski vladari i Bizantska Dalmacija“, *Radovi ANUBiH. Odjeljenje društvenih nauka*, XVIII/15, 1972, 149.

²⁴ Isto. Tekstom pod c. autorica označava uvodni dio teksta u drugi crkveni sabor, onaj u kojem se nalazi vijest o poslaniku Madalbertu i „nama biskupima“ (Ista, *Historia Salonitana Maior*, 103); tekstom pod d. označava uvodni dio teksta koji prethodi člancima i papinskim pismima, započinjući datacijskom rečenicom *Tempore Joannis pape sanctissimo...* (Isto, 103, 98); tekstom pod a. označava pismo Ivana X. kralju Tomislavu i knezu Mihajlu.

²⁵ N. Klaić, *Hrvatski vladari i Bizantska Dalmacija*, 149. Budući da je sastavljač u tekstu d. dodao i neke informacije koje u samim pismima manjkaju, proizlazi da je bio veoma dobro upućen u tijek zbivanja. On opisuje način na koji je do sinoda došlo: inicijalnim poticajem visokog klera (biskupâ Ivana, Formina i Grgura) te svjetovnih dostojanstvenika (kralja Tomislava i kneza Mihajla) i posljedičnim dolaskom papinskih legata u Dalmaciju, s kojima su prispjela i navedena pisma. Poslanici su organizirali sinodu na traženje zainteresiranih strana u sporu te uz papin naputak; te su zainteresirane strane bile svjetovne i duhovne elite istočnojadranskog ozemlja, koje su sporazumno uputile molbu Rimu za razrješenje dugotrajnog problema (*consulenter poposcerunt dictum venerabilem papam*). Svi ti podaci nisu sadržani u papinskim pismima te stoga predstavljaju zasebno, povlašteno znanje sastavljača, a nipošto njegov zaključak na

godina ranije N. Klaić, ocjenjujući Ferlugine rezultate, isticala kako „svatko mora iz te činjenice izvući zaključak da se odluke mogu upotrijebiti tek nakon kritičke analize“.²⁶ Autoričina vrlo poticajna razmatranja o strukturi ovih tekstova na ovome mjestu nećemo komentirati, ali su ona za razmatranje problematike splitskih sinodalnih spisa vrlo značajna s historiografske točke gledišta.

Uočivši da deskriptivni uvodi u zaključke dvaju sabora, dosad pretežito pripisivani splitskom metropolitu Ivanu (o. 914. – 930.), nisu međusobno toliko slični koliko je to tvrdila ranija historiografija, N. Budak upozorio je na sljedeće: u prvom licu množine pisan je samo uvodnik u sabor održan 928. godine, dok je uvodni tekst sabora 925. godine pisan u neutralnom obliku. Oni se razlikuju i po sadržajnim naglascima te tretiranju sinodalnih kanona: autora ranijeg teksta zanima teološka i bogoslužna problematika te citira zaključke sabora od riječi do riječi; nasuprot tome, preokupacija je autora mlađeg teksta crkveno-jurisdikcijska problematika, dok zaključke sabora samo parafrazira. Iz ovoga proizlazi Budakov zaključak kako su autori tih dvaju tekstova različite osobe te kako nema dostatnih dokaza za pretpostavku da su se ti zapisi čuvali na istome mjestu. Prihvaća mišljenje većega dijela historiografije, prema kojem se tekst s autorskim obilježjima nadbiskupa Ivana doista treba povezati s tim klerikom te smatra da se taj tekst čuvao u Splitu. Za opis sabora iz 925. godine, pak, smatra da je bio pohranjen negdje drugdje, da ga je sastavio „an observer reporting about the event, but not participating in it“,²⁷ te da su oba teksta u zajedničku tekstualnu tvorbu *HSM*-a dospjela naknadno. Također drži da je sastavljač *HSM*-a (bio on Kožičić Benja ili tko drugi) odgovoran za pronalazak i inkorporiranje papinskih pisama u ovu zbirku izvora; pisma je, nastavlja Budak, vjerojatno pronašao u nekom drugom arhivu, a ne u onom splitskom. U tom bi slučaju Toma Arhidakon bio upoznat jedino sa „splitskom“ inačicom opisa sabora (dakle, onom iz 928.), čime bi se objasnio i njegov spomenuti ekskurs o ninskom biskupu Grguru. Splitski kroničar ne bi imao na raspolaganju ni papina pisma ni zapisnik sabora iz 925. godine s popratnim uvodom. Premda prihvaća vijesti *Korčulanskog kodeksa* kao neovisnu potvrdu događaja opisanih u sinodalnim aktima, Budak je upravo u tom zasebnom izvoru – kojemu pretpostavlja zadarsku provenijenciju – sklon vidjeti potvrdu da se većina dokumenata vezanih uz splitske crkvene sabore čuvala u zadarskim, a ne u splitskim pismohranama.²⁸ To se moglo odnositi kako na papinska pisma tako i na zapisnik prvoga sabora. Osim toga, Budak je upozorio da je jedno od pisama upućeno isključivo zadarskom biskupu Forminu, zbog čega mogućnost da se ono čuvalo samo u Zadru smatra još čvršćom. U tom su se gradu, pretpostavlja Budak, nalazili pohranjeni i zapisnici obaju sabora jer su vjerojatno njihove kopije u 10. stoljeću bile dostavljene svim crkvenim akterima tih događaja. No, u Splitu se one ne bi uspjele sačuvati u cjelovitosti, dok je Zadar u tom pogledu bolji kandidat jer je, za razliku od Salone/Splita, ostvario potpuni prostorni i društveni kontinuitet na razmeđu

temelju teksta iz pisama. Usp. Gunjača, *Ispravci i dopune*, 332. Nasuprot tome, N. Klaić smatrala je da ovaj opis nastaje upravo na temelju podataka iz pisama. V. N. Klaić, „U povodu priloga Lj. Karamana, O nekim pitanjima hrvatske povijesti do XIII stoljeća“, *Historijski zbornik*, XVII, 1964, 413-422.

²⁶ Isto, 413.

²⁷ Budak, „*Historia Salonitana and Historia Salonitana Maior*“, 117-118.

²⁸ Isto, 116 i bilj. 59, poziva se na mišljenje V. Foretića da je *Korčulanski kodeks* sastavljen u Zadru, a ne u Korčuli te osporava suprotno mišljenje R. Katičića.

kasne antike i ranoga srednjeg vijeka. Na kraju, i Benjin poduži boravak u Zadru u 16. stoljeću može se dovesti u vezu sa sastavljanjem *HSM*-a,²⁹ pri čemu su mu u tom poslu od prvorazredne pomoći mogli biti vrlo stari dokumenti pohranjeni u zadarskim institucijama.

Krajnji je zaključak Budakove raščlambe sljedeći: definitivna inačica tekstova relevantnih za splitske crkvene sabore, sadržanih u kolektaneju *HSM*-a, produkt je najmanje trojice različitih autora.³⁰ Prvi je anonimni izvjestitelj o prvoj sinodi (napisao je uvod i popisao donesene zaključke); drugi je splitski nadbiskup Ivan (napisao je uvod u drugu sinodu i prepričao njene zaključke); treći je sastavljač *HSM*-a (dopisao je postojećim tekstovima papinska pisma).

Naše je mišljenje da je razlike u morfologiji i strukturi navedenih tekstova – koje je pronicljivo uočio N. Budak – moguće mnogo jednostavnije objasniti, i to vremenskom razlikom koja je postojala među njima. Uzevši, naime, u obzir da je između prvog crkvenog sabora, održanog 925. godine i drugog sabora, održanog 928. godine, proteklo tri godine, ne bi trebalo ni očekivati da zapisi o njima na razini teksta budu sasvim ujednačeni. Oni su mogli biti naknadno redigirani i obogaćeni dodatnim sastavcima, ali u jezgrenom dijelu, po svemu sudeći, ipak treba računati na tekstove zapisane u različitim točkama u vremenu. Upotrebu različitih lica pri pisanju tih kratkih sastavaka može se objasniti postojanjem kratke preambule, kakve su se u diplomatskoj praksi običavale prilagati

²⁹ Budak, „*Historia Salonitana and Historia Salonitana Maior*“, 124-126, upozorava na Tominu fiktivnu priču o osnutku Zadra (HS c. IX, 2), u kojoj ovaj grad nastaje naseljavanjem izbjeglih Salonitanaca na dotad nenaseljenu mjestu. Ovo se poglavlje u splitskog kroničara nastavlja izravno na opis nastanka Dubrovnika (HS c. VIII, 4), gdje se njegovi prvi stanovnici povezuju s izbjeglicama iz Rima. Budući da je u *HSM*-u (N. Klaić, *Historia Salonitana Maior*, 92) ispušten početni dio teksta IX. poglavlja kronike (HS c. IX, 1: o Salonitancima raspršenima po otocima nakon propasti grada), u definitivnoj redakciji *HSM*-a stvorio se dojam da subjekt radnje osnivanja Zadra nisu Salonitanci, već isti oni Rimljani koji su osnovali Dubrovnik. Razlog tom dojmu jest činjenica da su manjkom teksta dva različita poglavlja s različitim temama fuzionirana u prividno logičnu cjelinu, odnosno da se tijekom radnje prirodno nastavlja između priče o postanku Dubrovnika i one o postanku Zadra. Tako je sastavljač *HSM*-a izbjegao tendencioznost Tomine konstrukcije, istovremeno ponudivši mnogo prestižnije osnivače grada Zadra – Rimljane. Time je izrazio i svojevrsan animozitet spram raznih pretenzija salonitansko-splitskih tradicija na račun onih zadarskih. Time se u krajnjoj liniji, prema mišljenju N. Budaka, pokazuje da je sastavljanje *HSM*-a bilo usko vezano uz zadarski kontekst. Na razini strukture teksta, ovo su već primijetili: N. Klaić, *Historia Salonitana Maior*, 34-35; Прозоров, „Проблема отношения ‘Салонской истории’ и ‘Большой Салонской истории’“, *Славянский мир: в поисках идентичности, Историки-слависты МГУ*, 8, 2011, 1022-1059. Navedenom se mišljenju može dodati da je – ako je doista riječ o namjernom miješanju dviju priča – to izvedeno prilično nemarno. Naime, u segmentu o osnivanju Zadra spominje se da su novi doseljenici došli s otokâ – *exeuntes de insulis* (o čemu u prethodnom tekstu o Dubrovniku nije bilo nijedne riječi). Nadalje, u istom se „zadarskom“ segmentu spominje da su doseljenici odlučili ne vraćati se više u svoju postojbinu Salonu – *non habebant iam neccesse ad Salonam redire* (o čemu, dakako, u prijašnjem „dubrovačkom“ segmentu također nema spomena). Kompilator novodoseljenima čak pripisuje nostalgiju za salonitanskom rijekom Jadro (!), preuzimajući taj dio od riječi do riječi iz Tomine kronike. Ako se osnivače Zadra željelo prikazati kao dubrovačke Rimljane, oni ne mogu istovremeno biti otočani i Salonitanci. Prema tome, zašto bi se sastavljač *HSM*-a trudio povezati dvije anakrone priče, a ipak u njima ostaviti više nego očite tragove svoje intervencije? Očekivalo bi se da je izostavio i druge navedene dijelove, naročito onaj o imenovanju Zadra po uzoru na salonitansku rijeku. Na ovo se može ponuditi dvojak odgovor: ili je kompilator u postupanju s tekstovima bio krajnje površan (do razine neučinkovitosti), ili segment HS c. IX, 1 uopće nije ispušten kako bi se afirmirao grad Zadar, već iz nekog drugog razloga. Utoliko se može i relativizirati zaključak o zadarskoj provenijenciji *HSM*-a, barem s točke gledišta ovih segmenata njezina teksta.

³⁰ Budak, „*Historia Salonitana and Historia Salonitana Maior*“, 120.

kao uvod u prijepisima važnih dokumenata. Tako je učinjeno i u drugim slučajevima, npr. u Zvonimirovoj krunidbenoj zavjernici, kojoj prethodi kratak uvodni tekst s opisom i objašnjenjem tko je okrunio kralja.³¹ Utoliko se pomalja i pitanje jesu li zapisnike obaju sabora bilježile iste osobe, kakvih su bili obilježja njihovi autorski zapisi (jezične sposobnosti, baratanje terminologijom i sl.) te kome su i u kakvim okolnostima zapisnici poslije podastri na ovjeru i kontrolu. Stoga je opravdano zapitati se: treba li zapažene razlike u zapisima tumačiti dvama sasvim različitim predajnim tijekovima, odnosno različitim provenijencijama zapisâ ili naprosto činjenicom da su ih zabilježile različite osobe u različito vrijeme? Sve su to pitanja na koja će teško biti dati jednoznačne odgovore te se moramo složiti s mišljenjem N. Budaka: „It is difficult to come to any firm conclusions without a thorough linguistic analysis“.³²

Prema mišljenju N. Budaka, dakle, kroničar Arhidakon imao je na raspolaganju samo sljedeći tekst:

*Sed cum terminare cuncta legitime antiquo more prestolaremur... fuit fratris nostri episcopi Nonensis, qui sibi vindicare cupiens primatum Dalmatiarum episcoporum, hoc quod non expediebat, contra dictam sinodum in auribus apostolicis iniustum iniecit certamen. Quam ob rem diversa et nuntiis recitantibus de his partibus, et literis patentibus non equalia, ambiguitas Romane ecclesie facta, non diffinita ad nos, et finienda adhuc, epistola a beatissimo papa Joanne per legatum nostrum remissa est, cuius vero epistole tenor recta hoc est (...)*³³

Unde frequenter eadem poscentibus nobis diffinitionem recipere hac de causa terminanda iniunctam sibi operis Bulgariam petentes Romanorum legati, Madalbertus venerabilis episcopus et Joannes, dux illus-

„Ali kad smo po starom običaju tražili da se izvrši sve po zakonu... pojavio se naš brat ninski biskup, koji je želeći za sebe izbaviti primat nad biskupima Dalmacijâ – a to nije bilo na mjestu – započeo nepravednu borbu protiv odluka sinode, dajući to do znanja apostolskoj stolici. Budući da su tu stolicu glasnici iz ovih strana različito i netočno obavještavali u zatvorenim pismima, pojavilo se u vrhovima Rimske crkve dvoumljenje zašto zaključci koncila nisu bili definitivno riješeni, a dosad je cijela stvar već morala biti okončana, pa nam je od preblaženog pape Ivana poslano pismo po našem izaslaniku, koje pak pismo je sljedećeg sadržaja (...)

Budući da smo insistirali na definitivnoj odluci kako bi se ova stvar jednom

³¹ CD I, 30, bilj. 1; 32-33, bilj. 1. Za Zvonimirovu zavjernicu v. CD I, 139. Gunjača, *Ispravci i dopune*, 328-329 i bilj. 39, kritizira izdanje Kostrenčića, Stipišića i Šamšalovića u *Diplomatičkom zborniku*, iako i sâm primjećuje da „autorski“ tekst usko slijedi sadržaj izvornih dokumenata: „Prvo mjesto kod redaktora zauzima pismo pape Ivana X. splitskom nadbiskupu Ivanu, kako je i u predlošku. Ali u bilješci pod njim, a prije teksta drugog papina pisma, prenesen je, i to nepotpun, dio teksta koji je tvorevina treće ruke (...) Taj tekst se inače oslanja na sadržaj prvog i drugog papina pisma, pa nije smio doći iza prvoga pisma, nego poslije drugoga, a pred zaključcima sinoda iz g. 925.“

³² Budak, „*Historia Salonitana and Historia Salonitana Maior*“, 120. Zanimljiva je bila i ideja M. Perojevića, koji je smatrao da sporni tekst pripada sažetku nesačuvanog pisma upućenog Sv. Stolici na koje ona odgovara sačuvanim pismom Ivana X., tj. sažetku koji bi sastavila papinska kancelarija. Perojevića citira Gunjača, *Ispravci i dopune*, 327.

³³ Slijedi tekst pisma s papinskom potvrdom zaključaka prve splitske sinode (v. gore br. VI), za koje Budak, „*Historia Salonitana and Historia Salonitana Maior*“, 120, 121, također smatra da nije činilo tekst dostupan Tomi Arhidakonu.

tris, dux Cumas, que sequuntur epistole, ad nos post biennium devenerunt. Pervenientes igitur se prefati legati ad confinia nostra et sicut illis opus iniunctum apostolica iussione fuit, Bulgariam perrexerunt.

Quique peracto negotio pacis inter Bulgaros et Croatos, repetito itinere ad nos venerabilis Madelbertus episcopus in ecclesia Spalatensi adveniens, sinodaliter nos episcopos Joannem, Forminum, Gregorium cum Croatorum principe et eius proceribus congregavit. Cum quibus residens, cuncta provintie antique consuetudines iusto moderamine perscrutans, firmavit omnia secundum veterum statuta in omnibus ecclesiis episcoporum privilegia redintegrari; ita dumtaxat, ut ecclesia sancti Domnii, sicut ab initio primatum obtineat et intra limites diocesei sui cuncta canonice peragat. Similiter unaquaque ecclesia vel civitas, que pontificali munere constipata consistit, simul sedem cum prefinitis terminis diocesei sui a patribus institutis regulariter abutatur, tam Jadaritana ecclesia, quam ceterae ecclesiae Dalmatiarum: Arbensis, Velclensis, Absaranensis, que sunt in occidentali parte posite. Ecclesie vero alie, que in oriente habentur, id est Stagnensis, Ragusitana et Catharitana, eandem plenitudinem sedibus et terminis suis in omnibus catholice fidei dogma adsequantur. Nonensis vero ecclesia non episcopum antiquitus, sed archipresbiterum sub dictione episcopi habuisse cognoscitur. Constat legitime, ut ipse episcopus in qualibet ecclesia ex his ecclesiis, que primis temporibus habuisse episcopos omnibus patet, cum sint itaque omnes populate et deo adiuvante sacerdotum et plebium copiam habentes, preponatur: sive in Scardonitana ecclesia vel Sisciana, aut certe in Delminiensis ecclesia. Quod si inensum pondus pontificii subire delectat et unum sibi dioceseum sufficere non vult, horum trium magnitudine diocesei ponderis ad interitum suum et eorum suscipiat. Dum

već okončala (iskoristila se prigoda) kad su rimski legati išli u Bugarsku, pa je pošao i Madalbert, časni biskup i Ivan, slavni knez Kume, te su tako poslije dvije godine došli k nama (noseći) pisma koja slijede. Kada su dakle prije spomenuti legati došli do naših granica, prosljedili su u Bugarsku, kako im je bilo povjereno apostolskom odredbom.

Pošto je završio pregovore o miru između Bugara i Hrvata, na povratku, došavši k nama u splitsku crkvu, časni biskup Madelbert sakupio je na sinod nas biskupe: Ivana, Formina i Grgura s hrvatskim vladarom i njegovim prvacima. Sjedeći s njima i pravednim vodstvom ispitujući sve stare običaje pokrajine, sve je prema odredbama starih (otaca) potvrdio i (zapovjedio) da se u svim crkvama obnove biskupske povlastice. I to tako: neka crkva sv. Dujma, kao i u početku, ima prvenstvo i neka u granicama svoje biskupije sve po kanonskim propisima izvršava. Isto tako, svaka crkva ili grad u kojem je bila biskupska služba ili stolica neka se pravilno služi određenim, po crkvenim ocima postavljenim granicama svoje biskupije; tako zadarska crkva, kao i ostale crkve u Dalmacijama: rapska, krčka i osorska, koje su u zapadnom dijelu. A ostale crkve koje su na istoku, tj. stonska, dubrovačka i kotorska, neka potpuno u svojim sjedištima i granicama u svemu slijede nauku kršćanske vjere. A zna se da ninska crkva u starini nije imala biskupa, nego arhiprezbitera pod vlašću biskupa. Osniva se na zakonu ako se isti biskup stavi na čelo bilo koje od onih crkava koje su, kako je svima poznato, u prvo vrijeme imale biskupe – jer su sve nastanjene i uz božju pomoć imaju mnoštvo svećenstva i puka – bilo u skradinsku crkvu ili sisačku ili bar u duvanjsku. A ako ga veseli da snosi golem teret biskupske službe i neće da se zadovolji jednom biskupijom, neka primi na svoju i njihovu propast teret svih triju biskupija. Naime, niti bi puk mogao pot-

neque plebs perfecte ab eo pontificali munere percipere valeat gratiam iuxta sanctorum patrum statuta, neque ipse adimplere suum in eis valeat officium, cum sit propter multa terrarum spatia difficile peragrari.

His ita secundum apostolicam iussione Madalbertus, venerabilis episcopus, perscrutata omnia et comperta veraciter feliciter sancivit, ita ut nullus unquam huius ordinationi violator existat.

Cum cunctaque prelibata per dictum apocrisarium Romano pontifici fuerint presentata et ab eo divina auctoritate et sancti Petri per suas litteras et palii missione confirmata.

puno po njegovoj biskupskoj službi primati milost prema odredbama svetih otaca, niti bi on sam mogao prema njima vršiti svoju službu jer bi mu bilo teško zbog velikih udaljenosti putovati.

Pošto je to obavio po apostolskoj zapovijedi, Madelbert je razmotrio i provjerio sve, pa je sve sretno i istinito utvrdio, tako da se nikada ne pojavi onaj koji bi ovu odredbu povrijedio.

A kad je sve, što je rečeno, navedeni izaslanik predočio rimskom papi, papa je sve potvrdio vlašću božanskom i sv. Petra, svojim pismom i slanjem palija³⁴.

Iz citiranog je, prema mišljenju N. Budaka, Arhidakon crpio informacije koje je potom parafrazirao ovako: *cuius episcopus Gregorius multas olim molestias Iohannem Spalatensem archiepiscopum sustinere fecit, debitam ei subtrahendo obedientiam et sibi ius metropoliticum indebite vendicando* („(...) čiji je biskup Grgur nekoć nanio mnogo teškoća splitskom nadbiskupu Ivanu uskraćujući mu dužnu poslušnost i neopravdano prisvajajući pravo metropolita“). Prema autoru, ovo nije dostatno svjedočanstvo da je splitski kroničar imao na raspolaganju cjelokupne akte splitskih sinoda, već samo gore navedeni segment, iz kojega je mogao zaključiti jedino da su „Gregory and Forminus opposed Archbishop John on the question of primacy in the province, but that the Pope decided in favour of the Split church, respecting old customs“.³⁵

Ipak, čak i ako odbacimo sve ostale dokumente crkvenog sabora, valja primijetiti da su već i ovim autorskim zapisom nadbiskupa Ivana – čije podrijetlo i dostupnost Tomi Arhidakonu nisu sporni – aspiracije ninskog biskupa na crkveni primat sasvim jasno i nedvosmisleno izražene. Jednako je jasno i nedvosmisleno izražen otpor koji je na to pružio splitski nadbiskup, kao i rezultati tog otpora. Dapače, upravo se u tim odlomcima, kako je već navedeno, prelamaju tekstovi Tome Arhidakona i relevantnih sinodalnih odluka. Ako, dakle, gore *in extenso* citirani odlomci nisu autorski ni provenijencijski sporni, time se u konačnici ne dovodi u pitanje ni Arhidakonovo služenje njima.

Argumenti kojima je ovisnost *HS-a* o koncilskoj građi uključenoj u *HSM* potkrijepljena ozbiljni su i kvalificirani te se ne mogu ostaviti po strani. Veza između Arhidakonove kronike i akata splitskih sabora prvenstveno je tekstološka, a te su tekstološke veze dobro obrazložene. Ukazuju, prema našem mišljenju, vrlo uvjerljivo, na međusobnu korelaciju

³⁴ Prijevod središnjeg odlomka preuzet iz: N. Klaić, *Izvori za hrvatsku povijest*, 36 (uz korekciju nepotrebnog izjednačavanja Delminija/Duvna s Omišem), prvih dvaju i posljednjih dvaju odlomaka iz: Gunjača, *Ispravci i dopune*, 334-335, 337 (uz nekoliko neznatnih korekcija, nevažnih za razumijevanje teksta), pri čemu su svi prijevodi konfrontirani s: Katičić, *Litterarum studia*, 389-390. Gunjačin je prijevod najslobodniji u smislu sintakse, ali vjerno prenosi smisao rečeničnih sklopova.

³⁵ Budak, „*Historia Salonitana and Historia Salonitana Maior*“, 121.

sinodalne građe i odgovarajućih rečeničnih sklopova u pojedinim poglavljima Tomine kronike. Za sada nije bilo moguće pokazati takvu ili sličnu tekstološku vezu između saborskih spisa i povijesnih zapisa zadarske crkvene provenijencije. Dakako, ponajviše zato što narativnih djela sličnih Tominu u pisanoj predaji Zadra nema, ali stoji činjenica da u nedostatku takvih kao najvjerojatnije rješenje i dalje preostaje zaključiti da je splitski kroničar suvereno baratao zapisima o splitskim sinodama 10. stoljeća.

Valjat će se, dakle, složiti sa zaključkom da je „prema tome, prikrivajući istinu o postanku splitske metropolije s vrlo prozirnou namjerom da svoje čitaoce uvjeri u kontinuirani crkveni život srednjovjekovnog Splita, Toma *prešutio najvažniji datum u povijesti splitske crkve*. U Tomi je tako jaka želja da prikaže splitsku crkvu *kao jedinu apostolsku* među svim crkvama na istočnoj jadranskoj obali, da toj želji žrtvuje historijsku istinu o postanku metropole. Premda je zbog namjernog izostavljanja građe bio oprezan i čuvao se da ne upadne u neistinu, ipak iz djela izbijaju na nekoliko mjesta tragovi njegova falsifikatorskog rada. Jer osim što je primoran, umjesto na autentičnoj građi splitskih sabora, graditi svoju kroniku na ne baš uvjerljivoj legendi o bl. Domniju, on ostaje dužan odgovor na najvažnije pitanje iz povijesti splitske crkve. Stoga u Tominu djelu uzalud tražimo odgovor na pitanje kad je došao Ivan Ravenjanin u Split i kad je osnovana splitska metropolija. Za ta pitanja treba tražiti druge izvore“; kao i s onim da se „tragovi zaključaka splitskih crkvenih sabora X. stoljeća pojavljuju u Tominu djelu, iako ih on prešućuje“.³⁶

Ovome se mogu dodati i neka druga zapažanja. U Arhidakonovoj rečenici, za koju se pretpostavlja da derivira iz gore citiranog Ivanova teksta, stoji: *In hac synodo restauratus est episcopatus Nonensis, cuius episcopus Gregorius multas olim molestias Iohannem Spalatensem archiepiscopum sustinere fecit, debitam ei subtrahendo obedientiam et sibi ius metropoliticum indebite vendicando* („Na toj je sinodi obnovljena ninska biskupija, čiji je biskup Grgur nekoć nanio mnogo teškoća splitskom nadbiskupu Ivanu, uskraćujući mu dužnu poslušnost i neopravdano prisvajajući pravo metropolita“).³⁷ Promotrimo li pobliže taj Tomin rečenični sklop, uvidjet ćemo da je u njemu biskup Grgur precizno identificiran kao crkveni poglavar Nina. No, analiziramo li stariji tekst iz kojeg je ta rečenica splitskog kroničara navodno ponikla, uvidjet ćemo i to da u njemu takve jednoznačne identifikacije Grgurove osobe zapravo nema. U memorijalnom zapisu nadbiskupa Ivana ustvari se nigdje ne spominje ime ninskog biskupa zajedno s njegovom crkvenom funkcijom. Najprije je spomenut ninski biskup, ali ne po imenu, već kao onaj koji se usprotivio primatu splitskog metropolita (*fuit fratris nostri episcopi Nonensis, qui sibi vendicare cupiens primatum Dalmatiarum episcoporum*). Ime Grgur se zatim spominje, i to prvi i jedini put, u društvu s drugom dvojicom biskupa (*sinodaliter nos episcopos Joannem, Forminum, Gregorium (...) congregavit*), ali se njih navodi skupno, tj. ne specificira se koji biskup pripada kojoj biskupiji. Napokon se pri kraju memorijalnog zapisa iznova spominje Ninska biskupija i njezin biskup, ali ga se ni ovaj put ne imenuje (*Nonensis vero ecclesia (...) ut ipse episcopus*). A ipak je Toma u svojoj tri stoljeća mladoj rečenici sasvim precizan: ninski biskup zvao se Grgur, što neovisno potkrepljuju i drugi suvremeni izvori. Ova je činjenica zaista neobična i dosad nije bila zapažena u bogatoj literaturi posvećenoj toj problematici. Sto-

³⁶ N. Klaić, *Ivan Ravenjanin*, 227; Matijević Sokol, *Toma Arhidakon i njegovo djelo*, 102. Do zaključka da je Toma rabio akta splitskih sinoda dolazi i Katičić, *Litterarum studia*, 379-392.

³⁷ HS c. XVI, 14, 12-15.

ga je opravdano postaviti pitanje: je li splitski kroničar mogao isključivo na temelju gore navedenog teksta pouzdano identificirati ninskog biskupa kao osobu po imenu Grgur? Uklonimo li iz vida sve druge izvore o splitskim sinodama kojima se uobičajeno služimo, vjerojatno ni danas ne bismo mogli biti sigurni u to. U najboljem bismo slučaju metodom eliminacije morali odbaciti drugu dvojicu kandidata: Formina i Ivana. No, i tada bismo trebali raspolagati pouzdanim izvorima o tome tko je bio Formin. U tekstu se, dakle, podrazumijeva da postoji neki širi kontekst u kojem je bilo jasno naznačeno tko je biskup Nina jer se iz gore navedenoga to nipošto ne vidi. Prema tome, evidentno je da su Tomi bili dostupni i neki opširniji tekstovi, u kojima je čitav proces, s navedenim imenima i funkcijama glavnih protagonista, bio bolje opisan. U suprotnom ostaje nejasnim otkud je Arhidakon mogao znati kako se ninski biskup zvao, krije li se uopće njegova osoba iza imena jednog od trojice popisanih biskupa, odnosno iza kojega od njih?

Čitajući u kontinuitetu gore navedeni tekst – a bez predznanja o historijskom kontekstu i njegovim akterima kakvima raspolaže današnji profesionalni povjesničar – zaista nije moguće doći do zaključka da je „ninski biskup Grgur nekoć nanio mnogo teškoća splitskom nadbiskupu Ivanu uskraćujući mu dužnu poslušnost i neopravdano prisvajajući pravo metropolita“. A ipak je netom citirana Arhidakonova rečenica iz XVI. poglavlja potpuno jasna, eksplicitna i nedvosmislena. Implikacije su neizbježne: bogatstvo Tomina znanja o crkveno-povijesnom kontekstu 10. stoljeća i njegovim akterima nužno ukazuje da se ono nije zasnivalo isključivo na gore navedenu tekst. Nezaobilazan je stoga zaključak da je splitski kroničar imao pred sobom, uz ovaj, i druge (i izdašnije) izvore o crkveno-upravnoj reorganizaciji dalmatinsko-hrvatskog dijela istočnojadranske obale od 925. do 928. godine.

Dodajmo ovome da je iz usporedbe s drugim mjestima, gdje se Arhidakon koristi sličnim izrazima, sasvim jasno na što pritom misli. Imenicu *obedientia* upotrijebio je tako šest puta, uvijek u istom ili vrlo bliskom semantičkom polju: *Fuerunt autem in ecclesia Spalatensi archiepiscopi multi, quibus ex privilegio Salonitane ecclesie omnes episcopi superioris et inferioris Dalmatie obediebant utpote suffraganei ab antiquo* („Bilo je u splitskoj crkvi mnogo nadbiskupa, kojima su na osnovi povlastice salonitanskoj crkvi iskazivali poslušnost mnogi biskupi Gornje i Donje Dalmacije, kao sufragani od davnine“); *Ideo, domine, ad vestram venit presentiam, ut amodo vestram faciat obedientiam* („Upravo je zato došao pred vas [papu] da vam iskaže poslušnost“); *Defuncto tandem Micha episcopo successit alter in ecclesia laderensi, qui decessoris sui sequens vestigia inobediens Spalatine ecclesie permansit* („Kad je biskup Miha preminuo, naslijedio ga je u zadarskoj crkvi drugi koji je, slijedeći stope svoga prethodnika, ustrajao u [jurisdikcijskoj] neposlušnosti prema splitskoj crkvi“); *Venerunt ergo et corruentes ad pedes legati pacem et misericordiam humiliter implorabant, promittentes omnem emendationem et obedientiam ad eius beneplacita et mandata* („Došli su, dakle, i bacili se pred noge [papinskog] izaslanika te ponizno molili da im se smiluje, obećavajući da će se popraviti i da će se pokoriti njegovoj volji i naredbama“); *Hic, quia erat factiosus homo et inquietus, cepit aperte derogare archidiacono persuadens simplicioribus et indiscretis et se quasi caput eorum constituens nitebatur debitam obedientiam subtrahere archidiacono et se ipsum quasi superiorem revereri querebat ab eis* („Ovaj, pak, [arhiprezbiter Petar Murgijin], kako je bio čovjek spletkar i nepostojan, stane otvoreno ugrožavati ugled arhidakonov i pridobivati uvjerenjima manje učene i nerazumnije ljude. Nastojao je poput njihova vođe uskratiti dužnu poslušnost arhidakonu. Tražio je od njih da ga poštuju kao starješinu“); *Et prestito sui regiminis iuramento, fecit*

*universam multitudinem tam nobilium quam popularium vinculo sacramenti astringi, ut essent suis preceptis obedientes per omnia et sequaces („I položivši zakletvu za svoje upravljanje [načelnik Gargan], obvezao je prisegom cijelo mnoštvo, kako vlastelu tako i puk, da će se u svemu pokoravati i slijediti njegove naredbe“).*³⁸

S druge strane, metropolitansko pravo (*ius metropolicum*) još je preciznije i rigoroznije korišten izričaj u kronici: *Quam ob rem Romanus pontifex annuit petitioni eorum omnesque episcopos a Ragusio superius absolvit a vinculo, quo tenebantur antique metropoli Salonitane. Statuitque novam metropolim in civitate Antibarensi et omnes episcopatus predictos ei subiecit. Inferior vero Dalmatia habuit episcopatus suos more antiquo sue metropoli Salonitane ecclesie subditos, videlicet ab Apsarensi episcopatu usque ad Traguriensem („Zbog toga je rimski papa odobrio njihov zahtjev i sve je biskupe od Dubrovnika nadalje razriješio spona kojom su vezani za drevnu Salonitansku metropoliju. Ustanovio je novu metropoliju u gradu Baru i sve je spomenute biskupije njoj podložio. Biskupije Donje Dalmacije, tj. od Osorske do Trogirske biskupije, bile su prema drevnom običaju podložne svojoj metropoliji – salonitanskoj crkvi“); *Deditque ei summus pontifex licentiam transeundi mittens ei pallium dignitatis cum confirmatione privilegiorum metropole auctoritatis („dao mu je [nadbiskupu Lovri] rhovni svećenik odobrenje za prijelaz i poslao mu palij koji odgovara njegovu dostojanstvu, s potvrdom povlastica metropolitanske ovlasti“); *Videns autem episcopus ab archidiacono sibi fore delusum, vehementer indignatus recessit proponens debitam subiectionem Spalatine metropoli subtrahere et ab ipsius iurisdictione se omnino eximere („Kad je biskup vidio da ga je arhidakon tako izigrao, u velikoj ljutnji ode i odlučio uskratiti dužnu podložnost Splitskoj metropoliji te se potpuno izuzeti iz njezine jurisdikcije“); *Hic in Spalatina ecclesia consecrationem suscepit et pergens ad apostolice sedis presulem confirmationis rescriptum optinuit, ut deinceps episcopatus Farenis antique metropoli Spalatine, tamquam matri sue, iure perpetuo adhereret („On u splitskoj crkvi primi posvećenje, ode do rhovnog svećenika Apostolske stolice i primi reskript o potvrdi s naredbom da Hvarska biskupija od tada za vječna vremena pripadne Splitskoj metropoliji kao svojoj majci“); *Dominus Columbanus consecratus est in Romana curia, sed veniens, ut moris est, metropolitico iure sibi prestitit iuramentum („Gospodin Kolumban posvećen je u kuriji u Rimu, ali kad se vratio, kao što je običaj, prema metropolitanskom je pravu njemu [nadbiskupu Rogeriju] položio zakletvu“).*³⁹ Nema, dakle, sumnje da se gore citirana formulacija odnosi na kontekst crkvene podložnosti, jurisdikcije salonitansko-splitske metropolitanske crkve nad drugim biskupijama.****

Uostalom, sâma činjenica da se sastavljač na jednome mjestu poziva na dva pisma Madalberta i Ivana, čiji sadržaj nije dopro do nas⁴⁰ – vjerojatno su s vremenom ispuštena u kompliciranoj transmisiji teksta *HSM*-a – ukazuje da su tom autoru stajali na raspolaganju bogati dokumenti crkvenog arhiva, kojima se obilno služio kako bi dokumentarno

³⁸ HS c. XIII, 2, 4-6; c. XVI, 11, 12-13; c. XIX, 2, 14-16; c. XXVI, 9, 17-19; c. XXXI, 5, 7-11; c. XXXIII, 4, 15-18.

³⁹ HS c. XV, 2, 21-23, 3, 1-3; c. XVI, 1, 11-13; c. XIX, 1, 12-15; c. XXII, 6, 18-21; c. IL, 9, 27-28.

⁴⁰ CD I, 37; N. Klaić, *Historia Salonitana Maior*, 103: *Unde frequenter eadem poscentibus nobis diffinitionem recipere hac de causa terminando iniunctam sibi operis Bulgariam petentes Romanorum legati, Madalbertus, venerabilis episcopus, et Joannes, dux illustris, dux Cumas, que sequuntur epistole, ad nos post biennium deveniunt* (podcrtao I. B.).

potkrijepio svoje izlaganje. Kako je i ovaj zapis iznesen u prvom licu množine (pri čemu je ninski biskup opisan kao „naš brat“, a mjesto radnje gdje je legat okupio „nas biskupe“ jest Split), jasno je da je i njegov autor upravo splitski nadbiskup. Njemu, metropolitu i prvaku splitske crkve, bili su lako dostupni navedeni izvori. Iz činjenice da je pisac, splitski nadbiskup, poznavao i izričito spomenuo daljnja pisma, točnije, pisma poslanikâ Madalberta i Ivana, a koja ipak nije prenio (pritom je potpuno nevažno je li ih iz spisa ispustio on sâm ili kompilator *HSM-a*), proizlazi da se u Splitu čuvala mnogo obimnija dokumentacija o saborima od one koja je doprla do moderne historiografije posredstvom *HSM-a*. Postojanje te dokumentacije – koje je zasad neosporeno – omogućava dva važna zaključka: prvo, vjerojatno bi bilo pogrešno reducirati svu splitsku sinodalnu građu na zapis nadbiskupa Ivana; drugo, šira građa u splitskom nadbiskupskom arhivu uključivala je korespondenciju između Sv. Stolice, njezinih legata i istočnojadranskih biskupija, koja se nije sačuvala do naše suvremenosti.

Pismo, pak, pape Lava VI. (lipanj 928. – veljača 929.) upućeno zadarskom biskupu Forminu, ninskom biskupu Grguru i svima dalmatinskim biskupima (*Formino, sancte Jadaratensis ecclesie episcopo, et Gregorio, sancte Nonensis ecclesie episcopo, omnibusque episcopis per Dalmatiam commorantibus, dilectis filiis ac fidelibus nostris*) očito je opominjuće jer se njima izrijekom nalaže da budu pokorni svomu metropolitu (*ut vestro metropolitano sancte Spalatensis ecclesie archiepiscopo summam reverentiam exhiberi*), a zadarskom biskupu da ne prelazi granice svoje biskupije koje su definirane još u starini (*Forminium namque monemus ita suam parochiam retinere, quemadmodum in antiquis temporibus mansit*). Slična su upozorenja upućena osorskom, rapskom i dubrovačkom biskupu. Ninskom biskupu Grguru – koji je očito u međuvremenu nastojao otkloniti provođenje splitskih sinodalnih odluka – naložen je prelazak u Skradin; protupravno prisvajanje tuđih biskupija zabranjuje se, i to pod prijetnjom izopćenja. Splitskom, pak, nadbiskupu Ivanu papa šalje palij te potvrđuje njegov primat u crkvenoj pokrajini.⁴¹ Sasvim je razvidno da je pismo sastavljeno kako bi se nakon zaključenja splitske sinode spriječio otpor biskupâ Dalmacije i ninskog biskupa novom metropolitu. Pismo je upućeno kao upozorenje nezadovoljnim stranama u sporu. Upravo su stoga njegovi adresati Formin, Grgur te drugi sufragani splitskoga nadbiskupa-metropolita. To što je papa adresirao pisma zadarskom i ninskom biskupu ne znači da njihove kopije (ili barem obavijesti o njima) nisu bile poslone u Split: on je bio dužan obavijestiti sve zainteresirane strane u sporu. Izravno obraćanje biskupima Forminu i Grguru u naslovu pisma očito je znak njihova nezadovoljstva saborskim odlukama pa je o potvrdi Sv. Stolice nad potonjima ovu dvojicu suparnika splitskog nadbiskupa trebalo izričito i autoritativno obavijestiti (kako je već prilično davno upozorio T. Raukar).⁴² Osim toga, to je nezadovoljstvo evidentno i iz teksta drugog sabora, pod predsjedanjem biskupa Madalberta, jer drugi zaključak izričito određuje da *unaquaque ecclesia vel civitas, que pontificali munere constipata consistit, simul sedem cum prefinitis terminis diocesei sui a patribus institutis regulariter abutatur*; u nastavku se

⁴¹ CD I, 38-39; N. Klaić, *Historia Salonitana Maior*, 105-106. Usp. prijevod: Ista, *Izvori za hrvatsku povijest*, 37: „dostojno je da se radujete iskazujući najveće poštovanje svom metropolitu nadbiskupu svete splitske crkve (...) Naime, ima li što gore od biskupa koji je neposlušan vlastitom metropolitu?“

⁴² Raukar, „Hrvatski prostor i kršćanstvo prije zagrebačke biskupije“, u: *Zagrebačka biskupija i Zagreb 1094.-1994. Zbornik u čast kardinala Franje Kuharića*, ur. Antun Škvorčević, Zagreb 1995, 91.

nabrajaju crkve kojih se ovo izričito tiče.⁴³ Prema tome, vidi se da je, uz Crgurove, bilo i prigovora drugih dalmatinskih biskupa u vezi s određivanjem dijecezanskih granica, što je potaknulo papinu reakciju.

Tekst pisan u prvom licu množine, nadalje, sasvim nedvosmisleno opisuje što se točno dogodilo, čime daje odgovor i na pitanje zašto je bilo potrebno upućivati zasebna pisma izvjesnim biskupima – *Quam ob rem diversa a nuntiis recitantibus de his partibus, et litteris patentibus non equalia, ambiguitas Romane ecclesie facta, non diffinita ad nos, et finienda adhuc, epistola a beatissimo papa Joanne per legatum nostrum remissa est.*⁴⁴ Svetoj Stolici očito su se pojedinačno obraćali različiti biskupi nezadovoljni zaključcima sinoda: „Budući da su tu stolicu glasnici iz svih strana različito i netočno obavještavali u zatvorenim pismima, pojavilo se u vrhovima rimske crkve dvoumljenje zašto zaključci koncila nisu bili definitivno riješeni, a dosada je cijela stvar već morala biti okončana, pa je papa (samo) poslao pismo (po prezbiteru Petru)“.⁴⁵ Očigledno je, prema tome, da su se papi nakon zaključenja sabora obratili stanoviti biskupi koji su pokušavali – svaki na svoj način – skrenuti tijekom pravorijeka Rima u svoju korist, manipulirajući informacijama na sebi prikladan način. Stoga je kurijalna kancelarija procijenila da je najbolje odaslati posebna pisma upozorenja onim biskupima kojih se to ticalo, drugim riječima, onima koji su najviše izražavali svoje neslaganje rezultatima crkvenog sabora.

Na koncu, činjenica da su se papinska pisma i/ili saborski akti mogli čuvati u Zadru sve do 16. stoljeća nije u koliziji s činjenicom da su prijepisi istih akata i istih pisama postojali i u arhivima drugih biskupija, a obvezno u središtu metropolije, gdje su sabori i održani.⁴⁶ Stoga je vrlo teško utvrditi provenijenciju svakoga od njih, bilo da su se nalazili u Zadru (do 16. stoljeća) ili u Splitu (do 13. stoljeća), tim više što se radilo o dokumentima istovjetnog ili vrlo sličnog sadržaja. A da su se upravo u Splitu, sve do vremena Tome Arhiđakona, nalazili pohranjeni vrlo stari spisi, stariji i od 10. stoljeća, izvrsno pokazuju, primjerice, tragovi o takvima sačuvani u njegovoj kronici. Ondje se u slijedu kroničaru poznatih splitskih crkvenih poglavara, npr. nadbiskupa Marina, datira upravo prema vladavini kneza Branimira, ali i franačkoga kralja Karla III. Debelog (881. – 888.). Ti se Tomini podaci, pak, podudaraju s vremenskim određenjem nadbiskupa Marina iz papinske korespondencije toga vremena, u kojoj se on, Marin, u jednom pismu iz 886. godine navodi kao nedavno preminuo, čime se Tomina datacija njegova nadbiskupovanja po Branimiru (o. 879. – 892.) pokazuje točnom. Pisano svjedočanstvo o nekomu pravnom činu, diplomatski dokument koji se nalazio u splitskom nadbiskupskom arhivu te nije ostao sačuvan, stajao je, dakle, pred očima Arhiđakona pri sastavljanju kratkog kroničarskog zapisa o ovom splitskom nadbiskupu. O tome, pak, da je Branimir doista vršio darovne čine u korist splitske crkve te da je ova mogla raspolagati ispravama načinjenima u njegovoj dvorskoj kancelariji svjedoči povelja, doduše, problematične

⁴³ CD I, 37; N. Klaić *Historia Salonitana Maior*, 104. Na ovo upozorava još Katić, *Borba Crgura Ninskoga*, 85. Usp. prijevod: N. Klaić, *Izvori za hrvatsku povijest*, 36: „Isto tako, svaka crkva ili grad u kojem je bila biskupska služba ili stolica neka se pravilno služi određenim, po crkvenim ocima postavljenim granicama svoje biskupije“.

⁴⁴ CD I, 35; N. Klaić, *Historia Salonitana Maior*, 102.

⁴⁵ Gunjača, *Ispravci i dopune*, 334.

⁴⁶ Tako zaključuje i Budak, „*Historia Salonitana and Historia Salonitana Maior*“, 122.

autentičnosti, ugarsko-hrvatskog kralja Gejze II. iz 1158. godine, kojom crkvi sv. Dujma potvrđuje vlasništvo nad poljičkim selom Srinjine, izrijeком se pritom pozivajući na istovjetan Branimirov dar. To je vrlo važan podatak, tim više što se nije sačuvao nikakav diplomatski materijal vezan uz vladavinu ovog kneza. Pokazuje da je splitska crkva raspolagala i izvjesnim dokumentima koje je izdao knez Branimir te ih čuvala u svojoj pismohrani. Slijedom ovog podatka postaje jasno da je u predlošku, iz kojeg je Toma Arhidakon ispisao ime i vremensko određenje nadbiskupa Marina, ovaj prelat funkcionirao kao nadarbenik, destinatar u nekoj Branimirovoj darovnici. Ono što je tu još znatnije jest činjenica da je isti dokument sadržavao i kneževu intitulaciju, a ova opet formulu datacije po kralju Karlu, koje je, obje diplomatske formule, jednu za drugom, splitski trinaestostoljetni kroničar vjerno prepisao u svoj katalog nadbiskupâ.⁴⁷

Uz to, valja napomenuti da neposredno nakon sinodalnih akata u *HSM*-u slijedi odjeljak pod naslovom „U nekoj vrlo staroj knjizi“ (*in quodam libro vetustissimo*).⁴⁸ Zapis sadrži kratak popis svetaca koji su se u salonitanskoj crkvi častili pod nadnevkom 11. travnja. Iako nije jasan tekstualni odnos ove kratke zabilješke s ostatkom građe sadržane u Benjinoj kompilaciji (ona je jednako tako mogla u *HSM* ući iz sasvim drugog konteksta), plauzibilna je – i zasad neosporena – pretpostavka S. Gunjače da se ovdje radi o veoma staroj zbirci memorijalnih tekstova, koja se čuvala u Splitu, a u koju su se unosili različiti povijesni tekstovi, poput zapisnika splitskih sinoda s popratnim pisanim materijalima. Taj je *liber vetustissimus* mogao, štoviše, predstavljati izvor iz kojega su se u 16. stoljeću crpili drugi tekstovi za *HSM*; i to izvor splitske provenijencije. U protivnom bi, naime, trebalo pretpostaviti da se izvor s popisom blagdana salonitanskih ranokršćanskih svetaca čuvao u Zadru, što samo po sebi nije veoma vjerojatno (naročito nakon promicanja Zadra u metropoliju 1154. godine).

Na koncu, ne osporavajući mogućnost da su zadarske crkvene pismohrane mogle čuvati mnoge ranosrednjovjekovne dokumente poput papinskih pisama i sinodalnih zapisnika,⁴⁹ čini se važnijim – barem u ovom istraživačkom kontekstu – utvrditi pojedinačnu provenijenciju svakoga među izvorima kojima se koristio kompilator *HSM*-a; pitanje, pak, gdje su ti izvori integrirani u jedinstveno djelo ovdje je od sporedne važnosti. Svako od upotrijebljenih vrela moglo je imati zaseban i veoma složen transmisijski put do Benjine zbirke te zaista nije jednostavno u svakoj prilici utvrditi kako je taj put točno tekao. Ovdje

⁴⁷ O tome v. Isti, *Prva stoljeća*, 24-25 i 95 s bilj. 181; Matijević Sokol, *Toma Arhidakon i njegovo djelo*, 116, 251-252; Basić, „Sjeverna i srednja Dalmacija u ranome srednjem vijeku“, u: *Nova zraka u europskom svjetlu: Hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku (oko 550 – oko 1150)*, ur. Zrinka Nikolić Jakus, Zagreb 2015, 445.

⁴⁸ N. Klaić, *Historia Salonitana Maior*, 106 i fotografija na sl. 53 (fol. 633r). O tome usp. Gunjača, *Ispravci i dopune*, 338; Katičić, *Litterarum studia*, 391.

⁴⁹ U tom je smislu indikativno to što se, primjerice, zapisnike crkvenog sabora održanog 1185. godine u Splitu u bazilici sv. Andrije (*Ad basilicas pictas*) čuvalo i u Trogiru. Taj sinodalni skup ticao se i trogirskog biskupa te je razumljivo da je on posjedovao vlastiti primjerak prijepisa saborskih zaključaka. Time se posredno potkrepljuje Budakova pretpostavka o širokoj cirkulaciji crkvenih dokumenata u srednjovjekovnoj Dalmaciji. Isti su zapisnici uključeni u *HSM* (CD II, 192-194; N. Klaić, *Historia Salonitana Maior*, 123-125, čime Benjin kolektanej završava). Ipak, ostaje neriješenom dvojba zašto bi se zapisnici te splitske provincijske sinode čuvali u Zadru, koji je 30 godina ranije prestao biti sufraganom Splita i osnovao vlastitu metropoliju. Čini se da taj podatak zasad upućuje da bi podrijetlo barem jednog dijela Benjinih izvora trebalo tražiti u Splitu.

u više navrata spominjani rad N. Budaka zacrtao je smjernice kojima se valja voditi pri upravljanju budućih istraživanja te problematike. Jednako tako, važan je Budakov zaključak kako manjak vrela izvorne salonitanske provenijencije u srednjovjekovnom Splitu ipak, uza sve ograde, ukazuje na znatan diskontinuitet između dvaju gradova u 7. i 8. stoljeću.⁵⁰

⁵⁰ Budak, „*Historia Salonitana and Historia Salonitana Maior*“, 126. Usp. suprotno gledište: Katičić, „Kontinuitet pisane predaje od Salone do Splita“, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 32, 1992 [Prijatelj zbornik I], 157-164.